

Hans Anten

Aber das Leben marschiert weiter und nimmt uns mit. Der Briefwechsel zwischen Joseph Roth und dem Verlag De Gemeinschaft 1936-1939.
Herausgegeben und eingeleitet von Theo Bijvoet und Madeleine Rietra.
Kiepenheuer & Witsch. Köln 1991. 329 pp.

Het is een opmerkelijk gegeven dat de laatste jaren in toenemende mate belangstelling wordt getoond voor de rol die uitgeverijen spelen in het literaire bestel. Daarvan getuigen onder meer de studies *C.A.J. van Dishoeck, mercator en mecenas; de geschiedenis van uitgeverij Van Dishoeck 1889-1931* (Amsterdam 1985), *Uitgeverij W.L. & J. Brusse en haar werk* ('s-Gravenhage 1990), *Querido van 1915 tot 1990; een uitgeverij* (Amsterdam 1990) en *'Beste Sander, Do it now!'; briefwisseling J. Greshoff - A.A.M. Stols* ('s-Gravenhage 1990).

Ondanks de overwegend zakelijke signatuur van de 174 documenten die in de hier te bespreken editie zijn verzameld, biedt ook deze uitgave de lezer een fascinerend verslag van de gecompliceerde relatie tussen uitgever en auteur. Niet in de laatste plaats is dat samenwerkingsverband complex te noemen omdat het hier gaat om een schrijver in ballingschap. Zoals bekend zijn het met name de Amsterdamse uitgeverijen Querido en Allert de Lange geweest die vanaf 1933, het jaar van Hitlers machtsovername, vele exil-auteurs in hun fonds opnamen. Een van hen was de succesvolle Oostenrijkse schrijver-journalist Joseph Roth, van wie bij deze uitgeverijen zeven titels uitkwamen. Na verloop van tijd moest Roth, gedreven door geldelijke nood, evenwel omkijken naar een ander huis. Querido en De Lange wensten niet langer tegemoet te komen aan zijn niet te verzadigen behoefte aan hoge voorschotten, terwijl toegezegde manuscripten uitbleven. Via Anton van Duinkerken komt de schrijver in 1936 in contact met De Gemeinschaft in Bilthoven, de uitgeverij die in 1925 was opgericht door een aantal jonge progressieve katholieke auteurs die zich hadden verenigd in het gelijknamige tijdschrift.

Het beleid van De Gemeinschaft was gericht op het uitgeven van boeken waarvan zowel de expressionistische of nieuw zakelijke grafische vormgeving als de onconventionele inhoud weinig accordeerden met de smaak van een groot publiek. De romans die F. Bordewijk in de eerste helft van de jaren dertig bij De Gemeinschaft publiceerde, *Blokken*, *Knorrende beesten*, en *Bint*, zijn daar treffende voorbeelden van. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de uitgeverij er permanent financieel uiterst zwak voorstond. Bovendien liet de bedrijfsvoering veel te wensen over omdat het directeur C. Vos ontbrak aan zakelijk inzicht. Om uit de problemen te raken werd in 1935 de heer H.M.G.M. Nelissen aangetrokken. Hij had naam gemaakt met de oprichting van *'t Amusantje*, de katholieke tegenhanger van het pikant humoristische weekblad *De lach*. Nelissen, met verstand van geld en niet van literatuur, kreeg de functie van zakelijk directeur naast Vos, die nu uitsluitend de verantwoordelijkheid kreeg voor de literaire activiteiten. De formule van de tweehoofdige leiding bleek in de praktijk niet goed te functioneren. De uitgeverij stond er dus financieel en organisatorisch slecht voor toen Roth zich aandiende. Het zijn deze omstandigheden die verklaren dat De Gemeinschaft niet aarzelde de beroemde schrijver, wiens roman *Radetzky marsch* in negen talen was vertaald, in haar fonds onder te brengen, en zich contractueel verplichtte Roth in de vorm van maandelijks voorschotten een hoog honorarium te betalen. Dat deze verbintenis voor

uitgever en auteur echter niet de oplossing betekende voor hun deplorabele financiële situatie, toont de correspondentie.

[p. 174]

De briefwisseling is geconcentreerd op de perikelen rond de uitgave van twee romans: *Die Geschichte von der 1002. Nacht* en *Die Kapuzinergruft*. Het wederzijdse ongenoegen dat allengs tussen de partijen dramatische vormen aanneemt, vindt onder meer zijn oorzaak in het niet tijdig retourneren van drukproeven door Roth en de weigering van De Gemeenschap nog langer voorschotten uit te keren wanneer Roth zijn verplichtingen niet nakomt. Als in 1938 het verschijnen van beide romans telkens moet worden uitgesteld, terwijl Roth inmiddels al een bedrag van f4208, 75 heeft getoucheerd, is voor De Gemeenschap de maat vol en de kas leeg. In dit stadium zijn de brieven onverhulde getuigenissen van wanhoop, irritatie en teleurstelling. Roths strategieën om nog wat geld los te krijgen - hij appelleert aan menselijke gevoelens, vriendschap en de gemeenschappelijke katholieke gezindheid -, mogen niet baten. Het standpunt van de uitgeverij is duidelijk: 'Das einzige ist: ermöglichen Sie uns die baldige Erscheinung Ihrer Bücher um desto schneller bekommen wir Gelder und können wir den Saldo mit Ihnen verrechnen.' [sic] Uiteindelijk zou *Die Kapuzinergruft* in december 1938 uitkomen. De verschijning van *Die Geschichte von der 1002. Nacht* een jaar later heeft Roth niet meer kunnen meemaken. Hij stierf in kommervolle omstandigheden op 27 mei 1939 in Parijs, de stad waar hij de laatste periode van zijn zwervend bestaan woonde.

De briefwisseling is door Theo Bijvoet en Madeleine Rietra voorbeeldig geëditteerd en uitgeverij Kiepenheuer & Witsch heeft er een fraai en voornaam verzorgd boek van gemaakt. De editie opent met een informatieve inleiding waarin de biografische, literaire en politiek-historische context van de correspondentie wordt toegelicht. Daarna volgen de 174 briefteksten, een fotokatern, de verantwoording van de gehanteerde editie-technische principes, een lijst van afkortingen, de annotaties, de bijlagen en een literatuurlijst. Het boek wordt gecompliceerd met een chronologisch geordende index van de brieven en een personen-, zaken- en titelregister. Aangezien de briefwisseling geen literaire kwaliteiten heeft en geschreven is vanuit strikt pragmatische overwegingen, lag het voor de hand er een leeseditie van te maken. Zo zijn doorhalingen en varianten in de regel niet aangegeven, schrijf- en typefouten stilzwijgend verbeterd, en syntactische en grammaticale fouten niet gecorrigeerd. Daarbij is het aantal diakritische tekens in de documenten tot een minimum beperkt.

De inleiding en het meer dan vijftig bladzijden omvattende commentaargedeeelte overbruggen de historische afstand tussen de briefteksten en de lezer op adequate wijze. Dat de bezorgers in hun nauwkeurige annotaties vooral de Duitstalige lezer voor ogen heeft gestaan, verklaart een zekere redundantie, althans voor de Nederlander, die bijvoorbeeld wel zal weten dat Bols 'Holländischer Genever' is.

Het documentaire belang van deze uitgave kan nauwelijks overschat worden voor wie geïnteresseerd is in het literaire bedrijf tijdens het interbellum. Ze verheldert niet alleen de geschiedenis van de emigrantenliteratuur, maar biedt tevens inzicht in de veelzijdige en veelsoortige factoren die de verhouding tussen uitgever en schrijver kunnen bepalen.

Universiteit Utrecht

Uit: *De Nieuwe Taalgids* 85 (1992), nr. 2.

